

további kutatást érdemel. Jelentőségének, szerepének feltárása nélkül aligha érthető egy-egy szűkebb táj gazdasági tevékenységének rendszere, az ott élő közösségek életmódja, kultúrája.

Pásztorokultúránk, s benne a sertéstartás hatott a szomszéd népek gazdálkodására is. Gömörben például a szlovák pásztorterminológia magyar kölcsönszavai között megtalálható a disznótartás számos terminusa: *kondáš, gondáš, balta, fokoš, gazda*. (GALLO, JÁN, *Obecni pasteri v Gemeri: Gemer 2. Národopisne štúdie, Rimavská Sobota, 1976. 232–3; PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, A gömöri magyar pásztorkodás: Ethnographia 88 [1977]: 408–9.) Ez is hozzátartozik a szűtori – s tágabban véve a dél-gömöri – népi disznótartás történetéhez.*

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Sajátos névváltoztatások a 16. században

A névváltoztatás a 18. század előtt nem kapcsolódott össze semmiféle formális, hivatalos engedélyezési eljárással, csak azt követően, hogy az állandósult családnév használata kötelezővé vált, illetőleg az anyakönyvezés gyakorlata kiterjedt.¹ Nemigen található ezért a korábbi időkből olyan följegyzés, amely névváltoztatás tényét rögzítené, legfeljebb a nemeslevelek, az armálisok között. A korai névváltozások nehéz azonosításának azonban ez csak az egyik oka. További bonyodalmakat jelent az ugyanazon személyre vonatkozó adatok viszonylag szegényes volta, illetve a személlyel való egyeztetés bizonytalanságai. A név(alak) megszilárdulásának hiánya sem könnyíti a dolgunkat, sok esetben nem tekinthető emiatt névváltozásnak az, ami első megítélésben annak látszik. Mind az elkülönítés nehézségeit, mind a névváltoztatás jelenségét jól példázza a 16. század első felének magyar nyelvű világi írásbelisége (példáimat elsősorban a Középkori leveleink [1541-ig]. Szerk. HEGEDŰS ATTILA, PAPP LAJOS. Régi Magyar Levéltár 1. Bp., 1991. [1992] anyagából válogattam [a továbbiakban KL]).

1. Nem tekinthetők természetesen névváltoztatásnak azok az esetek, amikor a különböző neveket nem ugyanazon személy viseli. E "névváltoztatások"-at az utókor, a tudós filológus hozza létre az adatok összekeverésével.

Drágffy Anna (KL 90, 97, 246, 539), Kanizsai László vasi ispán, majd Frangepán Kristóf felesége NAGY IVÁNNÁL hol *Anna-Katalin* (6: 668), hol *Katalin* néven (3: 380–1) szerepel. A korabeli iratokban azonban *Anná*-nak nevezik (MHHD. 38: 270; ETE. 1: 342), sőt saját végrendeletében is eként hívja magát (ETE. 1: 366). *Drágffy Anná*-nak egyébként nem is a keresztnéve, hanem a családnéve

¹A névváltoztatás mint szakszó (vö. BENKŐ, A családnév-változtatás kérdései. Msn. 17 [1948]: 40; NyKk. 2: 306–8) nem is használatos a korai idők névváltozásaira; kérdés azonban, hogy pusztán a kodifikáció hiánya miatt szükséges-e másként nevezni ugyanazt a jelenséget.

hordoz bizonyos érdekességet. Egy 1500-os oklevél szerint (OL Dl. 34291. idézi KERESZTES KÁLMÁN: Turul 41 [1927]: 19) *Drágffy Anna* anyjának, *Drágffy Magdolnának* (*Drágffy Miklós* leányának) a vezetéknevét örökölte. Adatok ugyan nincsenek rá, de erre feltehetően a leánynegyednél nagyobb vagyon öröklése céljából történt fiúsítás (praefectio) kapcsán kerülhetett sor. (A családban különben történt még egy fontos fiúsítás: Drágffy Anna és Kanizsai László egyetlen élve maradt gyermekét, Kanizsai Orsolyát fiúsította I. János király 1532-ben, lehetővé téve így a hatalmas Kanizsai-vagyon öröklését, közvetlenül az után, hogy a tizenegy éves Orsolyát eljegyezték egy Vas megyei kismemesi családból származó, ám igen ambíciózus nemesúrral, Nádasdy Tamással, a későbbi nádorral. L. KL 246).

Egy másik asszony, Batthyány Ferenc horvát–dalmiát–szlavón bán felesége *Katalin* ugyancsak az utókor áldozata lett. NAGY IVÁN (1: 241–2) Batthyány Ferenc feleségeként alsó-lindvai *Bánffy Katalin*-t ismeri. Ezt a téves adatot vette át TAKÁTS SÁNDOR, aki megható részletességgel ismerteti *Bánffy Katalin* jellemének és szellemének kiváló voltát, mély magyarságát, férje iránti ragaszkodását és mindennapjait (Régi magyar asszonyok. Bp., 1914. 42–58). Igaz ugyan, hogy NAGY IVÁNNAK egy későbbi, pontosabb genealógiai táblájából kiderül, hogy *Bánffy Katalin* egy másik, a 17. században élt Batthyány Ferencnek volt a felesége (NAGY pk. 113), de TAKÁTS ezt nem vette észre. Ahogyan az sem tűnt fel neki, hogy a Batthyány-levéltár általa gyakran idézett misszilisei között folyamatosan megvannak 1534-től haláláig, 1575-ig Batthyány feleségének, *Svetkovics Katalin*-nak a levelei (KL passim; Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin magyar nyelvű levelei. Közreadja FRICZNÉ TERBE ERIKA. [kézirat] ELTE, Bp., 1989, 1990), s mellettük például 1538-ból saját pecsétjével és aláírásával (*katerina schwekobign her franczysk[us] von battyan [etc] gemahel*) hitelesített kötelezvénye (KL 369). Valami azért mégis csak feltűnhetett TAKÁTSNAK, mert az állítólagos *Bánffy Katalin* 1562-ben bekövetkezett halála után ismét megházasítja az öreg Batthyányt – ezúttal *Svetkovics Katalin*-nal.

Az ecsedi *Báthori* családból származó *Bonaventúra* és *András* több történeti munka szerint azonos személy, Báthori András tárnokmester és Rozgonyi Katalin fia (BUDAI FERENCZ, Polgári lexicon.² Pest, 1866. 1: 112–9; NAGY 1: 228, 230; WERTNER MÓR: Turul 18 [1900]: 14, 28 k), ám a fényes pályát (szatmári, szabolcsi, somogy ispán, 1543 u: tárnokmester, főkapitány, 1552–53: erdélyi vajda, 1554-től: országbíró) mégis *Báthori András* néven futotta be (ETE. 3: 313; BOROVSKY, Szabolcs 490; TörtTár. [1897]: 29; R. KISS ISTVÁN, A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában... Bp., 1908. CXXI). BUDAI magyarázattal is szolgál: "az András nevet csak a magyar katonák adták neki az okból, mivel a Bonaventúrát hosszallották, és nehezen gördült az ő szájukban" (i. m. 112). Az valóság azonban az, hogy *Bonaventúra* és *András* testvérek voltak: apjuk 1527-ben adta át nekik és testvéreiknek, Györgynek és Jánosnak Bátor, Ecsed és Buják várát tartozékaikkal együtt (Dl. 24555: NAGY IVÁN, Nógrádvármegye története az 1544-ik évig. Balassagyarmat, 1907. 137), de a testvérek együtt szerepelnek más birtokokra vonatkozó iratokban is (PodmOk. 2: 527; KL 561).

2. Szintén nem névváltoztatások azok az esetek, amikor ugyanannak a személynek a nevét többféle írásképpel találjuk meg: *Alapi Janos* : *Alapü* ~ *alapü*

Janus (KL 432, 552; 609), *fancü Borbala* : *Fanczi Borbalas son* (275; 289), *Balasi Jmre* : *Balassi Jmre* : *Balassü Jmre* : *balassa jmhreh* (474; 496; 495; 564), *Keglewich* : *keglwüth* : *kegljewich* (596; 609; 432). Ugyancsak nem tekinthetők névváltoztatásnak a párhuzamos névadás esetei (KÁZMÉR MIKLÓS, A párhuzamos személynévadás. MNyTK. 160 [1981]: 43–6). Az íráskép bizonytalansága a párhuzamos névadás és az idegen név fordításának nehezen szétválasztható eseteiben még gyakrabban fordul elő, mint máskülönben. *Hans Katzianer*-nek I. Ferdinánd főkapitányának a nevét a magyar szövegek számos formában adják vissza: *kacjan*, *kochanü*, *kocan*, *kochan*, *kocczaner* (KL 161, 241, 271, 296, 396, 412); de a latin szövegek variánsai is rendkívül változatosak: *Catzianer*, *Caczyaner*, *Koczianer* (MHHD. 29: 3, 9, 16), *Kocczjaner*, *Katczianer*, *Kothzyanner*, *Caczianer stb.* (ETE. 2: 53, 74, 136, 333).

3. A névváltoztatáshoz legközelebb a két- vagy több elemű nevek kialakulása közben létrejött átmeneti, bizonytalan alakok és variánsai állnak. Az egyelemű nevek kései, 16. századi (esetenként későbbi) megmaradása sajátos módon a társadalom két szélső pólusán figyelhető meg: a legalacsonyabb sorban élők, a nincstelen jobbágyok, cigányok stb. között (KERTÉSZ MANÓ: Nyr. 62 [1933]: 72–3; KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: NytudÉrt. 28 [1961]: 100–1), illetőleg a privilegizált, magas presztízsű társadalmi helyzetben levők – királyok, főnemesek; kisebb közösségekben bírók, papok, diákok – között (BÁRCZI GÉZA: MNy. 52 [1956]: 145–7; BENKÓ LORÁND, A régi magyar személynévadás. Klny. A Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 18; PAPP LÁSZLÓ: MNy. 51 [1955]: 260).

A Szentgyörgyi és Bazini grófok kiterjedt és hatalmas vagyonnal bíró családjában (ILA BÁLINT: Turul 41 [1927]: 37–71) a 16. sz. közepéig, a család kihalásáig megmaradt az egyelemű nevek használata. A családtagokat, legyen az erdélyi vajda, székely ispán, országbíró, mint *Péter*, vagy politikai pályán nem szereplő, mint *Farkas*, személynévükkel és a jellegzetes, kettős megkülönböztető névvel nevezik. Kapucsi Ferenc 1505 körül írott följegyzése, melyben a grófoknak a Nagylucsei-birtokokban történt hatalmaskodásaival kapcsolatos, több évtizedig tartó per fogott bíráit sorolja fel (KL 25), 11 nemes nevét tartalmazza, s ezek közül mindössze egyé, csak *szentgyörgyi és bazini gróf Tamás-é* az egyelemű (*Thome groff*). További okleveles példák: *comes Petrus, comes de Sancto Georgio et de Bozyn* (KL 56; PodmOkl. 2: 121, 148–9, 157, 164–5), *dominus Wolfgangus comes de Sancto Georgio et de Bozyn* (PodmOkl. 2: 479, 504, 511), *relicta magnifici quondam Wolffgangi comitis de Bozyn et de Sancto Georgio* (PodmOkl. 2: 557; 3: 98, 339).

Némileg másképp alakult a *Frangepán*-okkal: a megkülönböztető elem az ő nevükben a nemzetségnév (*de Frangepanibus*). *Frangepán György* és *István* esetében megjelenik viszont a birtokra utaló megkülönböztető név is (*Georgius de frangepanibus Comes Zluny; Stephanus de frangepanibus Comes de Ozel*: MOE. 1: 622), sőt ez az elem önálló életet kezd élni. Zrínyi János, a szigeti hős Zrínyi Miklós testvére Nádasdy Tamáshoz írott levelében *György*-öt, aki a Zágráb megyei *Szluin* várának ura, pusztán *slwnü*-nak nevezi, *István*-t, aki a szintén Zágráb megyei *Oszalj*-t birtokolja, *Ozalj*-nak (KL 522). *György* esetében ez latin szövegekben is gyakori:

Blagay et Zlwny; comes Zlwny (MHHD. 29: 5; 53, 100). A család későbbi tagjai azonban ezeket a névalakokat már nem használták.

4. Valódi névváltoztatások tettenérhetőek már a 15. században is. MIKESY SÁNDOR több példát felsorol MELICHHEL vitázva annak bizonyítására, hogy a vezetéknevek ebben a korban még változékonyak, s megszilárdulásuk elsősorban nem az öröklött tulajdoni jogok bizonyításának igényével magyarázható, hanem az adószedők munkájának könnyebbé és megbízhatóbbá tételét, tehát lényegében igazgatási célokat szolgált (MIKESY: Nyr. 83 [1959]: 82–7). Ezt a véleményt látszik igazolni FEHÉRTÓI KATALIN is a jobbágyság kételemű neveinek kialakulásával kapcsolatban (NytudÉrt. 70 [1970]:153–6). Hasonlóan azonban az egyelemű nevek megmaradásához, itt is külön kell választani a két szélső társadalmi réteg névhasználati gyakorlatát. Az adók (rovás, tized stb.) behajtása érdekében valóban szükségszerű volt a nevek változatlan és elkülönítő szerepű rögzítése. FEHÉRTÓI példái mutatják, hogy milyen tömegesen jelennek meg a lajstromokban a kételemű jobbágynevek. Csakhogy a nemesi kiváltságok éppen az adófizetési kötelezettség alól mentesítették a nemeseket, ők csak a "vérükkel adóztak" a királynak. Így MIKESY példái, amelyek mind új birtokszerzéssel összefüggő névváltoztatásokat illusztrálnak a 15. századból, éppen azt bizonyítják, hogy a név (korábban a megkülönböztető, később a vezetéknev) a tulajdonjog forrása vagy legalábbis jelölője.

Lássunk erre két 16. századi példát! A Monyorókeréken ma is birtokos gróf Erdődy család egy Szatmár megyei jobbágyesaládból, az *erdődi Bakócz* családból származik. (I.) Péter vette föl az *Erdődy* vezetéknevet, 1511-ben grófi rangot kapott, 1513-tól kamarás, 1530-tól Vas megye ispánja (KL 211). 1517 után *monyorókereki Erdődy* néven szerepelt, s a család neve ma is ugyanez. Emelkedésében nagybátyja, *Bakócz Tamás* esztergomi érsek segítette, tőle kapta birtokait: 9 várat, köztük Monyorókeréket is. Köztudomású, hogy *Bakócz* érsek nem volt válogatós sem a birtokokban, sem a megszerzésükhöz vezető utak megválasztásában (FRANKÓI VILMOS, *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp., 1889). A *Bakócz*-birtokok azonban *Erdődy*-birtokká lettek, így esetleges visszakövetelésük lehetősége egyre csökkent.

Nagylucei *Dóczy Ferenc* esetében is egy feltörekvő, új nemesi család birtokainak védelme motiválja a névváltoztatást. Mind a Pozsony megyei *Nagylucsey*, mind az arad megyei (zádorlaci) *Dóczy* család a Hunyadiak-tól kapták nemességüket. *Dóczy* (eredetileg *Nagylucsey*) *Ferenc* (KL 39–40) a *Nagylucsey* család sarja, apja *Nagylucsey Benedek* volt, Orbán kincstartó testvére. Anyja férje halála (1480) után rövid időn belül még kétszer ment ismét férjhez, előbb Bethlen Domokos, majd *zádorlaci Dóczy Imre* temesi ispán felesége lett 1489-ben. 1493-ban harmadszor is megözvegyült, s első férjétől született fia, *Ferenc* még ekkor is kiskorú volt. 1500-tól azonban már ő igazgatja az Arad megyei uradalmat, és mostohaapja nevéen, de a *zádorlaci* helyett a *nagylucei* megkülönböztető nevet használva *Dóczy Ferenc*-ként (*Dóczy de Nagh luche*) szerepel a továbbiakban (MÁRKI, *Arad* 1: 300–1; DARÓCZY ZOLTÁN: *Turul* 52 [1938]: 82–4). A *Nagylucsey* család így valójában nem halt ki, hanem a névváltoztatást követően fiúágon élt tovább a *Dóczy* család tagjaiban.

PAPP LAJOS